
ՊՈՒ ՖԵՅԵՐԱԲԵՆԴՆ ԸՆԴԴԵՄ ԴԵՄԱՐԿԱՑԻԱՅԻ

ՔՐԻՍՏԻՆԵ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

20-րդ դարի երկրորդ կեսին դեմարկացիայի (գիտական գիտելիքի չափանիշների) հիմնախնդրի շուրջ ձևավորվել է յուրահատուկ մոտեցում, համաձայն որի՝ գիտականության չափանիշներ ընդհանրապես գոյություն չունեն։ Այս հայեցակարգը կարելի է անվանել **հակադեմարկացիոնիզմ**։

Ուսումնասիրելով հետպոզիտիվիզմի ներկայացուցիչ Պուլ Ֆեյերբախի իմացաբանական հայացքները՝ կարելի է պնդել, որ վերջինս ևս հակադեմարկացիոնիզմի կողմնակից է։ Ասվածը հիմնավորելու համար ներկայացնենք Ֆեյերբախի իմացաբանության առանցքային դրույթները։

Հարկ է նշել, որ Ֆեյերբախի ուսումնասիրության կենտրոնում գիտական գիտելիքի առանձնահատուկ կարգավիճակի հարցն է։ Այլ կերպ ասած՝ Ֆեյերբախը վերլուծում է դեմարկացիայի հիմնախնդրի արդարացվածությունը։ Ըստ Ֆեյերբախի՝ դեմարկացիայի հիմնախնդիր իրականում գոյություն չունի։ Իր այս թեզը նա հիմնավորում է երկու հարցադրումներ քննարկելով¹։

1. Արդյոք գոյություն ունե՞ն *օբյեկտիվ* տարբերություններ ճանաչողության ձևերի միջև։

2. Արդյոք պե՞տք է տարանջատել գիտական գիտելիքը ոչ գիտականից։

Այս հարցերը առաջին հայացքից կարող են նման թվալ, սակայն դրանք տարբեր բովանդակություն ունեն։ Առաջին հարցը *դեսկրիպտիվ* բնույթի է, քանի որ խոսքն այն մասին է, թե արդյոք գիտական գիտելիքի և ոչ գիտականի միջև գոյություն ունեն *օբյեկտիվ* տարբերություններ։ Ի տարբերություն առաջին հարցի՝ երկրորդ հարցը *նորմատիվ* է։ Այս դեպքում խոսքն այն մասին չէ, թե արդյոք գիտականն ու ոչ գիտականը *օբյեկտիվ* իմաստով տարբեր են, այլ՝ արդյոք այդպիսի տարբերակում *պե՞տք է* մտցնել։ Նշենք, որ պատասխանելով առաջին հարցին՝ չի ենթադրվում, որ պատասխանում ենք նաև երկրորդին։ Այլ կերպ ասած՝ առաջին հարցի դրական կամ բացասական պատասխանից չի բխում երկրորդ հարցի հնարավոր որևէ պատասխան։

¹ Ճիշտ է, այս հարցադրումները Ֆեյերբախը չի առանձնացնում, բայց մենք անհրաժեշտ ենք գտել դրանք առանձնացնել, որպեսզի հիմնախնդրի քննարկումն ավելի կառուցողական լինի։

Քննարկենք առաջին հարցադրումը: Արդյոք գիտական և ոչ գիտական գիտելիքի միջև գոյություն ունեն *օբյեկտիվ* տարբերություններ: Ընդ որում, գիտական գիտելիք ասելով՝ Ֆեյերաբենդը նկատի ունի բնական գիտությունները՝ ֆիզիկա, քիմիա, կենսաբանություն, իսկ ոչ գիտական ասելով նա նկատի ունի, օրինակ, դիցաբանությունը, կրոնը, աստղագուշակությունը, մոգությունը:

Ֆեյերաբենդն անընդունելի է համարում այն մոտեցումը, որի համաձայն գիտական գիտելիքի և ոչ գիտականի միջև գոյություն ունեն *օբյեկտիվ* տարբերություններ: Ըստ նրա՝ այս տեսակետի հիմքում ընկած են մի շարք թյուր պատկերացումներ: Այդ կեղծ պատկերացումներից հրաժարվելու դեպքում անհետանում է նաև դեմարկացիայի հիմնախնդիրը:

Գիտական գիտելիքի և ոչ գիտական գիտելիքի «օբյեկտիվ տարբերություններից» է այն, որ բնական գիտությունները ուսումնասիրում են *օբյեկտիվ իրականությունը*, իսկ ճանաչողության մյուս ձևերը՝ դիցաբանությունը, կրոնը, աստղագուշակությունը, մոգությունը, որևէ կապ չունեն *օբյեկտիվ իրականության* հետ²: Այս տեսակետը Ֆեյերաբենդը չի ընդունում, քանի որ *օբյեկտիվ իրականությունը*, որն ուսումնասիրում են հիշատակված գիտությունները, սկզբունքորեն *անճանաչելի* է: Նա պնդում է, որ գոյություն ունեն մի շարք տեսություններ, որոնցից յուրաքանչյուրը կարող է իր սկզբունքներով ավելի լավը լինել, քան մյուսը, սակայն չկա որևէ երաշխիք, որ այդ տեսությունների միջոցով կարելի է բացահայտել բնության գաղտնիքները³: Որքան անընդունելի է դիցաբանության, մոգության և մյուս «ոչ գիտական» ոլորտների՝ *օբյեկտիվ իրականության* հետ որևէ կապ չունենալու փաստը, նույնքան անընդունելի է բնական գիտությունների՝ *օբյեկտիվ իրականության* հետ որևէ կապ ունենալու փաստը: Այսպիսով, Ֆեյերաբենդը մերժում է գիտության և ճանաչողության մյուս ձևերի միջև առկա *օբյեկտիվ տարբերություններից* մեկը:

Գիտական գիտելիքի և ոչ գիտական գիտելիքի միջև «*օբյեկտիվ տարբերություններից*» է նաև այն, որ գիտությունը մյուս ոլորտներից առանձնանում է իր *արդյունքներով*⁴: Այսինքն՝ գիտության արդյունքները, ի տարբերություն ճանաչողության մյուս ոլորտների արդյունքների, շոշափելի են: Ըստ Ֆեյերաբենդի՝ այս պնդումն արդարացված կլիներ, եթե բավարարվեին հետևյալ երկու պայմանները.

1. ցույց տրվեր, որ գիտության արդյունքներն ինքնավար (ավտոնոմ) են, այսինքն՝ որևէ կապ չունեն ոչ գիտական գաղափարների հետ,

² Տե՛ս Մ. Օ. Шахов. Реализм как общая основа религиозного и научного знания // "Вопросы философии", 2008, №10, էջ 66-68:

³ Տե՛ս Փ. Фейерабенд. Против методологического принуждения // Избранные труды по методологии науки. М., 1986, էջ 150:

⁴ Տե՛ս Փ. Фейерабенд. Наука в свободном обществе // նույն տեղը, էջ 511:

2. ցույց տրվեր, որ ճանաչողության մյուս ձևերը չեն ստեղծել արդյունավետ որևէ բան:

Քննարկենք առաջին պայմանը: Ըստ Ֆեյերաբենդի՝ դա հնարավոր չէ իրականացնել, որովհետև չպետք է մոռանալ, որ գիտությունը սնվել է այնպիսի «ոչ գիտական» ոլորտներից, ինչպիսիք են դիցաբանությունը, մոգությունը, աստղագուշակությունը: Իր տեսակետը հիմնավորելու համար Ֆեյերաբենդը բերում է հետևյալ օրինակները⁵: Ժամանակակից աստղագիտությունը սկիզբ է առել պյութագորական Ֆիլոլայի վերացական գաղափարներից. Կոպեռնիկոսը երկրի շարժման գաղափարը վերցրել է հենց Ֆիլոլայից, ժամանակակից աստղագիտությունը չէր կարող առաջ գնալ առանց վերոհիշյալ ոչ գիտական գաղափարների: Ժամանակակից բժշկագիտությունը ևս սկիզբ է առել ոչ գիտական գաղափարներից, ինչպիսիք են, օրինակ, բույսերի մասին կախարդների պատկերացումները: Ըստ Ֆեյերաբենդի՝ եթե գիտությունը գնահատում են իր նվաճումների համար, ապա դիցույթների դերը պետք է առավել բարձր գնահատել, քանի որ դրանց նվաճումներն ավելին են: Վերջիններս բոլոր մշակույթների սկիզբն են. գիտնականները միայն փոփոխության են ենթարկել դրանք, երբեմն նույնիսկ՝ ոչ ճիշտ ուղղությամբ:

Ըստ Ֆեյերաբենդի՝ երկրորդ պայմանը նույնպես հնարավոր չէ իրականացնել: Այսինքն՝ հնարավոր չէ ցույց տալ, որ ճանաչողության մյուս ձևերը չեն ստեղծել որևէ արդյունավետ բան: Ակնհայտ է, ասում է նա, որ տեսությունները չեն բավարարում առաջին պայմանին, ըստ որի՝ գիտության արդյունքներն ինքնավար են, այսինքն՝ որևէ կապ չունեն ոչ գիտական գաղափարների հետ: Պատմական այս փաստից էլ բխում է, որ երկրորդ պայմանը նույնպես հնարավոր չէ իրականացնել: Նշվեց, որ մի շարք «ոչ գիտական» ոլորտներ, մասնավորապես՝ դիցաբանությունը, մեծ ազդեցություն են ունեցել գիտության ձևավորման և զարգացման գործընթացի վրա: Հետևաբար, այս ոլորտները ճանաչողության գործընթացից դուրս նետելն անթույլատրելի է:

Այն դրույթը, որ գիտությունը մյուս ոլորտներից առանձնանում է իր արդյունքներով, Ֆեյերաբենդը քննադատում է նաև այլ տեսանկյունից: Ըստ նրա՝ մեզ հայտնի է միայն, թե ինչպիսի արդյունքների է հասել գիտությունը, մինչդեռ մենք չունենք ոչ մի պատկերացում այն մասին, թե ինչպիսի արդյունքների կարող էին հասնել ճանաչողության մյուս ոլորտները: Ըստ այդմ՝ նա պնդում է, որ եթե ճանաչողության մյուս ոլորտների դերը նույնպես կարևորվեր այնպես, ինչպես կարևորվել է գիտության դերը, ապա դրանք ավելի մեծ արդյունքների կարող էին հասնել: Հնարավոր է՝ քննարկման միջոցով պարզվեր, որ ճանաչողության մի ձևն ավելի շատ գիտելիք է տալիս, քան մյուսը, սակայն դա չի նշանակում, որ վերջինիս պետք է զրկել գոյության հնարավորու-

⁵ St' u Feyerabend P. Against Method. London, New York, 2002, էջ 248-249:

յունից: Ճանաչողության յուրաքանչյուր ձև գոյության իրավունք ունի այնքան ժամանակ, քանի դեռ կան մարդիկ, որոնք հետաքրքրվում են այդ ոլորտով⁶:

Ըստ Ֆեյերաբենդի՝ ժամանակակից գիտական հանրության սխալ մտայնություններից է նաև այն, որ գիտությունը, ի տարբերություն ճանաչողության մյուս ձևերի, կայանում և հիմնավորվում է *գիտական մեթոդներով*: Կրոնը, մետաֆիզիկան, մոգությունը չեն կարող լինել գիտական կամ որևէ կապ ունենալ գիտական գործընթացի հետ, քանի որ չեն առաջանում և հիմնավորվում գիտական մեթոդով⁷: Գիտությունը չի առանձնանում մյուս ոլորտներից իր ուսումնասիրության մեթոդներով, ասում է նա, քանի որ այդպիսիք գոյություն չունեն⁸: Ըստ այդմ՝ Ֆեյերաբենդը մանրամասն քննադատում է գիտության փիլիսոփայության մեջ ընդունված գրեթե բոլոր մեթոդները՝ պնդելով, որ դրանք պրոբլեմատիկ են: Նա մասնավորապես քննադատում է Պոպերի մեթոդաբանական ֆալսիֆիկացիոնիզմը⁹: Նրա կարծիքով, պոպերյան ֆալսիֆիկացիոնիզմն արդարացված չէ, քանի որ տեսությունը հերքելու համար անհրաժեշտ են «մաքուր» փաստեր: Ակնհայտ է, որ «մաքուր» փաստեր, որպես այդպիսիք, հնարավոր չեն: Հետևաբար, տեսությունը փաստացի հերքել հնարավոր չէ: Փաստորեն, ըստ Ֆեյերաբենդի, մեթոդի տեսանկյունից ևս գիտության և ճանաչողության մյուս ձևերի միջև օբյեկտիվ տարբերություն գոյություն չունի:

Այսպիսով, վերլուծությունից պարզ դարձավ, որ Ֆեյերաբենդը չի ընդունում գիտական գիտելիքի և ոչ գիտականի միջև գոյություն ունեցող օբյեկտիվ տարբերությունները: Ընդհակառակը, քննադատելով, օրինակ, գիտության և դիցույթի դասական տարաբաժանումը՝ նա նշում է, որ դրանց միջև գոյություն ունեն ավելի շատ ընդհանրություններ, քան տարբերություններ: Այս ոլորտներից յուրաքանչյուրը երևոյթները դիտարկում է պատճառ-հետևանքային կապերի միջոցով: Թե՛ տեսությունները, թե՛ դիցույթները ողջամտության արդյունք են, ընդ որում՝ թե՛ մեկին և թե՛ մյուսին բնորոշ է վերացարկման մեթոդի կիրառումը:

Գիտության և դիցույթի միջև Ֆեյերաբենդի՝ վերը նշած նմանությունները, իհարկե, կարելի է ընդունել: Սակայն նրա այն եզրակացությունը, որ գիտական գիտելիքի և ոչ գիտականի միջև չկա *որևէ* օբյեկտիվ տարբերություն, բավականին վիճելի է: Կարելի է պնդել, որ գիտությունը, ի տարբերություն իմացության մյուս ձևերի՝ կրոնի, դիցաբանության, մոգության, կանխագուշակում է նոր փաստեր, բացահայտում է նոր օրինաչափություններ: Դիտարկենք, օրինակ, Էյնշտեյնի ընդհանուր հարաբերականության տեսությունը, որը բազմաթիվ նոր

⁶ Տե՛ս **Фейерабэнд П.** Наука в свободном обществе, էջ 511-512:

⁷ Տե՛ս **Фейерабэнд П.** Против методологического принуждения, էջ 150-151:

⁸ Տե՛ս **Фейерабэнд П.** Наука в свободном обществе, էջ 518:

⁹ Տե՛ս **Feyerabend P.**, նշվ. աշխ., էջ 23:

փաստեր է կանխագուշակել՝ մասնավորապես ձգողական դաշտում մեծ զանգվածի շուրջ լույսի ճառագայթի կորացումը: Ի տարբերություն գիտության՝ ճանաչողության այլ ոլորտները որևէ նոր կանխագուշակություններ չեն կատարում: Ավելին, ոչ գիտական ոլորտներն իրենց առջև այդպիսի խնդիր ընդհանրապես չեն դնում: Այսինքն՝ Ֆեյերբաեհի ընդհանրացումը հապճեպ է. քննադատելով գիտական գիտելիքի և ոչ գիտական գիտելիքի միջև *որոշ* օբյեկտիվ տարբերություններ՝ նա եզրակացնում է, որ դրանց միջև *անհասարակ* օբյեկտիվ տարբերություններ գոյություն չունեն:

Ֆեյերբաեհը քննադատում և մերժում է նաև Իմրե Լակատոսի առաջարկած գիտականության չափանիշները: Նշենք, որ Լակատոսը դեմարկացիայի հիմնախնդիրը նույնացնում է *գիտելիքի աճի*, այլ կերպ ասած՝ մրցակցող տեսությունների ռացիոնալ ընտրության հիմնախնդրի հետ¹⁰: Արդյոք հնարավոր է ռացիոնալ ընտրություն կատարել մրցակցող տեսությունների միջև: Այլ կերպ ասած՝ ո՞ր քայլերն են պրոգրեսիվ (գիտական), իսկ ո՞ր քայլերը՝ ռեգրեսիվ (ոչ գիտական): Գոյություն ունի՞ որևէ գիտական մեթոդ, որը թույլ կտա գնահատել մրցակցող տեսությունները: Այսինքն՝ հնարավոր է արդյոք ռացիոնալ գնահատել գիտական գործընթացը:

Լակատոսն ընդունում է մրցակցող տեսությունները գնահատելու երեք չափանիշ: Ըստ Լակատոսի՝ նոր տեսությունը պետք է բացատրի նախորդ տեսության բացատրած բոլոր երևույթները, նոր տեսությունը պետք է ունենա լրացուցիչ էմպիրիկ բովանդակություն, այսինքն՝ կանխագուշակի նոր փաստեր: Վերջապես, նոր տեսության լրացուցիչ էմպիրիկ բովանդակության որևէ մաս պետք է փորձնականորեն հաստատված լինի¹¹: Ըստ Լակատոսի՝ հետազոտական ծրագիրը պրոգրեսիվ է, եթե բավարարում է բոլոր այս պայմանները, մինչդեռ հետազոտական ծրագիրը կամ տեսությունը ռեգրեսիվ է այն դեպքում, եթե նրա տեսական աճը զիջում է էմպիրիկ աճին, այսինքն՝ երբ հետազոտական ծրագիրն ուշացած բացատրություն է տալիս կամ պատահական հայտնագործություններին, կամ այն փաստերին, որոնք արդեն իսկ կանխագուշակել ու բացատրել են մրցակցող հետազոտական ծրագրերը: Նրա համոզմամբ՝ հետազոտական ծրագիրը ռեգրեսիվ է նույնիսկ այն դեպքում, երբ կանխագուշակում է նոր փաստեր, բայց դա կատարում է միջնորդավորված, այսինքն՝ օժանդակ կամ օգնող (*ad hoc*) վարկածների միջոցով¹²:

¹⁰ Այս մասին ավելի մանրամասն տես **Ք. Գրիգորյան**, Դեմարկացիայի և գիտության աճի հիմնախնդիրների նույնացումն ըստ Իմրե Լակատոսի, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Փիլիսոփայություն, Հոգեբանություն», 2015, № 2 (17), էջ 44-52:

¹¹ Տե՛ս **Лакатос И.** Фальсификация и методология научно-исследовательских программ. // "Структура научных революций". М., 2003, էջ 303-304:

¹² Հարկ է նշել, որ Լակատոսը թեպետ նշում է, որ *ad hoc* տեսությունների գործածությունը ռեգրեսիվ քայլ է, բայց այնուամենայնիվ գիտակցում է, որ դրանցից լրիվ խուսափել հնարավոր չէ:

Ֆեյերաբենդը քննադատում է այս չափանիշները, որովհետև գիտության պատմությունը ցույց է տալիս, ասում է նա, որ նշված կանոնները ոչ միշտ են աշխատում: Բերենք օրինակ, որտեղ ցույց կտանք, որ խախտված է լակատոսյան պայմաններից միայն մեկը: Պտղոմեոսի աստղագիտության համաձայն՝ բոլոր երկնային մարմինները պտտվում են անշարժ Երկրի շուրջը: Գալիլեյն ընդունում էր Կոպեռնիկոսի տեսությունը, որ տիեզերքի կենտրոնում գտնվում է Արեգակը, իսկ Երկիրը մյուս մոլորակների հետ պտտվում է Արեգակի շուրջը: Հարկ է նշել, որ այդ շրջանում Կոպեռնիկոսի և Պտղոմեոսի տեսություններն էմպիրիկ իմաստով համարժեք էին: Թեպետ Կոպեռնիկոսի տեսությունը կանխագուշակում էր նոր փաստեր, սակայն մինչև 1611 թվականը դրանցից ոչ մեկը դիտարկված չէր: Այնուամենայնիվ Գալիլեյը նախընտրեց Կոպեռնիկոսի տեսությունն անգամ մինչև 1611 թվականը, այսինքն՝ այն պայմաններում, երբ Կոպեռնիկոսի ու Պտղոմեոսի տեսություններն էմպիրիկ իմաստով համարժեք էին: Լակատոսի կանոնների համաձայն՝ Գալիլեյի կատարած քայլը ռեգրեսիվ է, քանի որ բավարարված չէ պրոգրեսիվության այն պահանջը, ըստ որի՝ նոր կամ մրցակցող տեսության լրացուցիչ էմպիրիկ բովանդակության (նոր կանխագուշակություններ) որևէ մաս պետք է փորձնականորեն հաստատված լինի:

Այսպիսով, ըստ Ֆեյերաբենդի՝ գիտական գործընթացի գնահատման մեկընդմիջ տրված կանոններ գոյություն չունեն¹³: Եթե Լակատոսը տարանջատում է գիտական գործընթացում պրոգրեսիվ քայլերը ռեգրեսիվ քայլերից, ապա Ֆեյերաբենդը պնդում է, որ հնարավոր չէ որոշել, թե որ քայլն է ռեգրեսիվ, որը՝ պրոգրեսիվ: Ըստ նրա՝ յուրաքանչյուր մեթոդ (չափանիշ) յուրովի սահմանափակում է իմացությունն ու խոչընդոտում գիտության զարգացումը: Միակ սկզբունքը, որն ընդունելի է, «ամեն ինչ թույլատրելի է» կարգախոսն է¹⁴, որից հետևում է, որ բոլոր քայլերը հավասարազոր և ընդունելի են:

Ֆեյերաբենդն իր այս թեզը հիմնավորում է *տեսությունների անհամաչափելիության* սկզբունքի միջոցով¹⁵, որի համաձայն՝ տեսությունների *էմպիրիկ բովանդակությունները* հնարավոր չէ համեմատել, հետևաբար հնարավոր չէ նաև ստուգել, թե արդյոք բավարարվում են գիտական աճի լակատոսյան պայմանները: Այլ կերպ ասած՝ մրցակցող տեսությունների միջև ռացիոնալ ընտրություն կատարել հնարավոր չէ: Հետևաբար հնարավոր չէ պարզել գիտությունն աճո՞ւմ է, թե՞ ոչ: Այժմ տեսնենք, թե ինչպես է Ֆեյերաբենդը հիմնավորում անհամաչափելիության դրույթը:

¹³ Տե՛ս «Философия науки». СПб., 2007, էջ 214-215:

¹⁴ Տե՛ս **Фейерабэнд П.** Против методологического принуждения, էջ 153-158:

¹⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 434-435:

Ըստ նրա՝ յուրաքանչյուր տեսության անքակտելի մասն են կազմում որոշ գոյաբանական պատկերացումներ¹⁶: Հենց գոյաբանական տարբերություններով է պայմանավորված տեսությունների անհամաչափելիությունը, քանի որ նրանցից յուրաքանչյուրն օբյեկտիվ իրականությունը տարբեր կերպ է պատկերում: Այսինքն, ըստ Ֆեյերբաբենդի, տեսությունների անհամաչափելիությունը պայմանավորված է տեսությունը նկարագրող լեզվով: Ուստի՝ սահմանումների (անալիտիկ դատողությունների) և օրենքների (սինթետիկ դատողությունների) միջև տարբերություն չկա, քանի որ յուրաքանչյուր հասկացություն իմաստավորվում է տվյալ տեսության մեջ ձևակերպված այն բոլոր դատողությունների միջոցով, որոնցում այն առկա է: Հետևաբար, երբ փոխվում է այդ դատողություններից գոնե մեկը, դա արդեն բավական է, որ փոխվի նաև հասկացության իմաստը: Ակնհայտ է, որ երկու՝ իրարից տարբերվող տեսություն պետք է գոնե մեկ դատողությամբ զատվեն: Հետևաբար տարբեր տեսությունների լեզուները երբեք ամբողջությամբ չեն համընկնում: Օրինակ՝ Պտղոմեոսի տեսության մեջ *Երկիրը* ընկալվում է որպես երկնային անշարժ օբյեկտ, այսինքն՝ Երկրի կարևորագույն առանձնահատկությունն է համարվում շարժման բացակայությունը, մինչդեռ Կոպեռնիկոսի տեսության մեջ *Երկրին* վերագրվում է շարժման հատկությունը: Փաստորեն այս երկու տեսություններում միևնույն հասկացությունը՝ տվյալ դեպքում *Երկիրը*, տարբեր բովանդակություններ ունի: Հարց է առաջանում՝ ո՞ր տեսությունն է ավելի բովանդակային: Չէ՞ որ, ըստ Լակատոսի, մենք պետք է նախընտրենք երկու տեսություններից ավելի բովանդակայինը: Սակայն եթե տեսությունները տարբեր լեզուներով են ներկայացվում, արդյո՞ք դրանք կարելի է համեմատել: Կարելի է պնդել, որ առաջին տեսությունն ավելի պրոգրեսիվ է, քան երկրորդը:

Այս հարցերի պատասխանը կունենայինք միայն այն դեպքում, եթե հնարավոր լիներ համեմատել նշված տեսությունները: Իսկ տեսությունները, ըստ Ֆեյերբաբենդի, հնարավոր է համեմատել միայն այն դեպքում, եթե դրանք «խոսում են» միևնույն լեզվով: Որպես անհամաչափելի տեսությունների օրինակ Ֆեյերբաբենդը նշում է Նյուտոնի մեխանիկան և Էյնշտեյնի ընդհանուր հարաբերականության տեսությունը: Ըստ Ֆեյերբաբենդի՝ դասական մեխանիկայի համընդհանուր սկզբունքները հնարավոր չէ ձևակերպել հարաբերականության տեսության լեզվով: Օրինակ՝ դասական մեխանիկայում տարածությունն ու ժամանակը ընկալվում են որպես բացարձակ մեծություններ, մինչդեռ հարաբերականության տեսությունում տարածությունն ու ժամանակն այլևս բացարձակ մեծություններ չեն. դրանք կարող են փոխվել հաշվարկման մի համակարգից մյուսին անցնելու դեպքում: Այսինքն՝ միևնույն հաս-

¹⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 435:

կացություններն ունեն տարբեր բովանդակություններ: Հետևաբար այն տեսությունները, որոնց բաղկացուցիչ մասն են կազմում այս հասկացությունները, կունենան անհամաչափելի էմպիրիկ բովանդակություններ: Այսպիսի դեպքերում հնարավոր չէ տեսությունները ռացիոնալ գնահատել, այսինքն՝ հնարավոր չէ տարանջատել պրոգրեսիվ (գիտական) քայլերը ռեգրեսիվ (ոչ գիտական) քայլերից:

Այսպիսով, ցույց տրվեց, որ գիտական և ոչ գիտական գիտելիքի տարաբաժանում Ֆեյերբախի համար գոյություն չունի, քանի որ դրանց միջև գոյություն չունեն օբյեկտիվ տարբերություններ: Վերլուծությունը ցույց տվեց, որ Ֆեյերբախը չի ընդունում նաև լակատայան գիտականության կամ գիտելիքի աճի չափանիշները: Ըստ նրա՝ մրցակցող տեսությունների միջև հնարավոր չէ ռացիոնալ ընտրություն կատարել, պարզել՝ որ տեսությունն է ավելի գիտական, որը պակաս գիտական: Արդեն նշվեց, որ Ֆեյերբախի տեսակետը կարելի է պայմանականորեն անվանել հակադեմարկացիոնիզմ: Եթե գիտական գիտելիքի և ոչ գիտականի միջև գոյություն չունեն օբյեկտիվ տարբերություններ, ապա ավելորդ է դառնում դրանք իրարից տարանջատելու անհրաժեշտությունը: Հետևաբար, ըստ Ֆեյերբախի, դեմարկացիայի հիմնախնդիր գոյություն չունի:

Ըստ էության Ֆեյերբախը չի սահմանափակվում միայն օբյեկտիվ չափանիշների գոյության հարցի քննարկմամբ: Նա մանրամասն քննարկում է նաև այն հարցը, թե արդյոք *պե՛տք է* տարանջատել գիտական գիտելիքը ոչ գիտական գիտելիքից: Ըստ Ֆեյերբախի՝ պետք չէ սահման դնել գիտելիքների միջև: Իր այս դրույթը նա հիմնավորում է հետևյալ կերպ. գիտության մենաշնորհն անհամատեղելի է մարդասիրության դիրքորոշման հետ, քանի որ խոչընդոտում է անհատականության դրսևորումը¹⁷: Մասնագիտական գրականության մեջ Ֆեյերբախին հաճախ համարում են նաև գիտության թշնամի¹⁸: Ըստ Ֆեյերբախի՝ գիտությունը ձևավորում է մարդուն՝ ելնելով, այսպես կոչված, «ռացիոնալության» իդեալից, որը գիտության և գիտության փիլիսոփայության մեջ պատահականորեն դարձել է մոդայիկ: Այս գիտապատությունը ոչ թե խթանում է մարդկային մտածողության զարգացումը, այլ սեփական կադապարների միջոցով խոչընդոտում է մարդկային երևակայության և մտածողության ազատ ձևավորումն ու զարգացումը, որը հակասում է անհատականության դրսևորմանը, իսկ վերջինս իր հերթին հակասում է դեմոկրատական արժեքներին:

Ըստ Ֆեյերբախի՝ գիտական տեսություններն ու փաստերը հասարակության կողմից հիմնականում ընդունվում են աներկբայորեն,

¹⁷ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 150:

¹⁸ Տե՛ս **Godfrey-Smith P.** Theory and Reality. Chicago and London. The University of Chicago Press, 2003, էջ 112:

այսինքն՝ հասարակության ոչ բոլոր խավերն են մասնակցում գիտական քննարկումներին: Այնուհետև՝ այդ տեսությունները դասավանդվում են դպրոցներում, ընդ որում՝ դոգմատիկորեն: Դպրոցական դասագրքերում բնագիտական տեսությունները դիտվում են որպես բացարձակ ճշմարիտ գիտելիք: Ֆեյերաբենդը նշում է նաև, որ, չգիտես ինչու, ֆիզիկայի կամ աստղագիտության դասավանդումը դպրոցներում միանգամայն պարտադիր է, իսկ այնպիսի ոլորտներ, ինչպիսիք են մոգությունը և աստղագուշակությունը, դուրս են մնում դասավանդվող առարկաների ցուցակից: Եթե նույնիսկ նշված «ոչ գիտական» ոլորտները դասավանդվում են, ապա դրանք մատուցվում են ոչ թե որպես ճշմարիտ գիտելիք, այլ որպես պատմական երևույթ (Ֆենոմեն)¹⁹: Առարկաների այս նախընտրությունը տեղի է ունենում ոչ թե քննարկման և քվեարկության արդյունքում, այլ պարտադրաբար, ինչն էլ, Ֆեյերաբենդի կարծիքով, հակասում է դեմոկրատական արժեքներին:

Փաստորեն, ըստ Ֆեյերաբենդի, մենք իրավունք չունենք սահման դնելու գիտական և ոչ գիտական գիտելիքների միջև, ինչպես նաև՝ բացարձակացնելու գիտական գիտելիքի դերը: Գիտության մենիշխանության առկայությունն անհամատեղելի է առաջին հերթին մարդասիրության դիրքորոշման հետ: Ավելին՝ գիտության մենիշխանությունը հակասում է թե՛ անհատականության դրսևորմանը, թե՛ դեմոկրատական արժեքներին:

Գիտության մենիշխանությունից խուսափելու համար Ֆեյերաբենդն առաջարկում է որոշ միջոցներ: Ըստ նրա՝ նախ պետք է վերանայել հասարակության կառուցվածքում գիտության դերի խնդիրը: Նա չի մերժում այն փաստը, որ այսօր գիտությունն իսկապես մեծ ավանդ է ներդնում աշխարհընկալման գործընթացում, քանզի ակնհայտ է նաև այն փաստը, որ այդ ոլորտների հակամարտությունը հաղթահարված է, այսինքն՝ ոչ գիտական ոլորտները մերժված են գիտական հանրության կողմից: Սակայն, Ֆեյերաբենդի կարծիքով, չպետք է մոռանալ, որ այս ամենը տեղի է ունենում միայն շնորհիվ ժամանակակից գիտական դաստիարակության: Դիցույթները, կրոնը, աստղագուշակությունը դուրս են մղվել ճանաչողության գործընթացից ոչ թե այն պատճառով, որ գիտությունն ավելի լավն է, այլ այն պատճառով, որ գիտության ջատագովները պայքարում են շատ վճռական: Գիտության գերազանցությունը ոչ թե հետազոտության կամ փաստարկվածության արդյունք է, այլ քաղաքական, ինստիտուցիոնալ, և նույնիսկ՝ զինված պայքարի: Այստեղից կարելի է եզրակացնել, նշում է Ֆեյերաբենդը, որ արտագիտական գաղափարախոսությունները, ոչ գիտական տեսությունները կարող են լինել գիտությանն արժանի հակառակորդներ և կարող են օգնել մատնանշելու գիտության թերությունները միայն այն դեպքում,

¹⁹ Տե՛ս **Фейерабед П.** Против методологического принуждения, էջ 454-455:

եթե ստեղծվեն մրցակցության հավասար պայմաններ²⁰: Այսպիսով, ըստ Ֆեյերաբենդի, գիտության առավելության մասին կարելի է խոսել միայն այլընտրանքային տեսակետների հետ բազմաթիվ համեմատություններից հետո:

Փաստորեն, Ֆեյերաբենդը մերժում է դեմարկացիայի հիմնախնդիրը՝ պնդելով, որ գիտական և ոչ գիտական գիտելիքների միջև օբյեկտիվ տարբերություններ գոյություն չունեն: Այս ամենի հետ մեկտեղ՝ Ֆեյերաբենդը պնդում է, որ մենք իրավունք չունենք տարանջատելու գիտական գիտելիքը ոչ գիտականից:

Բանալի բառեր – *դեմարկացիայի հիմնախնդիր, հակադեմարկացիոնիզմ, գիտական գիտելիք, ոչ գիտական գիտելիք, գիտական մեթոդ, անհամաչափելիության սկզբունք, Պոլ Ֆեյերաբենդ*

КРИСТИНЕ ГРИГОРЯН – Пол Фейерабенд против демаркации. – В статье рассмотрен антидемаркационизм Пола Фейерабенда. Фейерабэнд, анализируя проблему демаркации, утверждает, что не существует всеобщего критерия научности, а проблема демаркации является псевдопроблемой. Как он полагает, не существует объективного различия между научным и ненаучным знанием. Более того, мы, по его словам, не вправе отделять научное знание от ненаучного.

Ключевые слова: *проблема демаркации, антидемаркационизм, научное знание, ненаучное знание, научный метод, принцип несоизмеримости, Пол Фейерабэнд*

KRISTINE GRIGORYAN – Paul Feyerabend Against Demarcation. – Paul Feyerabend's antidemarcationism is justified in the article. Feyerabend, analyzing the problem of demarcation, argues that there are no universal scientific criteria, and the problem of demarcation is a pseudoproblem. According to Feyerabend, actually there is *no* objective difference between the scientific and non-scientific knowledge. Moreover, he claims that we have *no* right to separate science from non-science.

Key words: *the problem of demarcation, antidemarcationism, scientific knowledge, non-scientific knowledge, scientific method, the principle of incommensurability, Paul Feyerabend*

²⁰ Տե՛ս Փեյերաբենդ Պ. *Наука в свободном обществе*, էջ 513: